

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ • ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ
ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: Αναζητώντας θέση στον κόσμο

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΤΑΣΣΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

γαν σε αδιέξοδο, παρέχοντας έτσι διαδοχικές ευκαιρίες στην ελληνική διπλωματία να διαπραγματευτεί μια πολιτική λύση όπως αυτή της Ζυρίχης - Λονδίνου, τον Φεβρουάριο του 1959.

Αντώνης Κλάψης*

Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό: Η βαλκανική διάσταση, 1956-1959

Το Κυπριακό, ήδη από την εποχή της ανακίνησής του ως διεθνές ζήτημα, συναρτήθηκε άμεσα με τις γενικότερες εξελίξεις τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο. Το αίτημα της αυτοδιάθεσης, το οποίο από τον Απρίλιο του 1955 έλαβε -μέσω της δράσης της ΕΟΚΑ- μορφή ένοπλης πάλης, εξακολουθούσε βέβαια να προσδίδει ανταποκρινόμενη χροιά στον αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου: Τη διάσταση αυτή τόνιζαν σταθερά η Λευκωσία και η Αθήνα, επιμένοντας στον πρωταρχικά εσωτερικό χαρακτήρα του θέματος, υπό την έννοια ότι αφορούσε πρωτίστως στις σχέσεις των Κυπρίων με τη Μεγάλη Βρετανία. Ωστόσο, ήταν σαφές ότι οι εξελίξεις στην πορεία του Κυπριακού και η όποια τελικά λύση του δεν μπορούσαν παρά να επηρεάζονται από τα δεδομένα της γεωπολιτικής πραγματικότητας: Με άλλα λόγια από τον εκάστοτε συσχετισμό των δυνάμεων και από την -κατά περίπτωση ευνοϊκή ή δυσμενή για κάθε ένα από τα εμπλεκόμενα μέρη- συγκυρία.

Από αυτή την άποψη, η αναζήτηση διεθνών ερεισμάτων για την προώθηση του ενωτικού στόχου αναδείχθηκε ευθύς εξαρχής σε ύψιστη προτεραιότητα της ελληνικής πλευράς. Η ανεπιτυχής έκβαση των ελληνικών προσφυγών στον ΟΗΕ για την επίλυση του Κυπριακού ασφαλώς ενίσχυσε αυτή την τάση, η οποία συνδεόταν αποφασιστικά με τους γενικότερους προσανατολισμούς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στο δεδομένο πλαίσιο της εποχής, το ενδιαφέρον της Ελλάδας, ταυτόχρονα με το Κυπριακό, επικεντρωνόταν στην εξασφάλιση των βορείων συνόρων της. Η γειτνίαση με τρία κομμουνιστικά κράτη, οι διμερείς σχέσεις με τα οποία αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου κάθε άλλο παρά ειδυλλιακές μπορούσαν να χαρακτηριστούν¹, επέτεινε το ελληνικό αίσθημα ανασφάλειας. Η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το 1952 υπήρξε, εκτός των άλλων, απότοκη της αγωνιώδους προσπάθειας αντιμετώπισης των κινδύνων που απέρρεαν από τη γεωγραφική πραγματικότητα: Η ταυτόχρονη εισδοχή της Τουρκίας στη βορειοατλαντική συμμαχία λειτουργούσε ως ένα βαθμό ενισχυτικά στην ελληνική άμυνα, καθώς τουλάχιστον αναίρουσε -έστω και εν μέρει- το στρατηγικό μειονέκτημα της απομόνωσης της Ελλάδας από τον κυρίως κορμό των κρατών του δυτικού κόσμου (αντίστοιχα οφέλη βέβαια -ενδεχομένως και μεγαλύτερα- αποκόμιζε και η τουρκική πλευρά).

* Διδάκτωρ Διπλωματικής Ιστορίας, Ειδικός Επιστήμονας, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

¹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1945-1981*, τόμ. Β' (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2004), σσ. 44-51.

Σε τοπικό επίπεδο, η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ συνδυάστηκε με την εντατικοποίηση των προσπαθειών όχι μόνο για τον συντονισμό της πολιτικής των δύο συμμάχων, αλλά επιπλέον για την προσέγγιση με τη Γιουγκοσλαβία, η οποία στο μεταξύ είχε διαρρήξει τους δεσμούς της με τη Σοβιετική Ένωση. Κατά συνέπεια, η κοινή επιθυμία των τριών γειτονικών κρατών να ενισχύσουν τα μέσα αντίστασής τους στις πιέσεις του ανατολικού συνασπισμού, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τη σύναψη αμυντικής μεταξύ τους συμμαχίας. Πράγματι, έπειτα από πολύμηνες διαβουλεύσεις, το τριμερές Βαλκανικό Σύμφωνο υπογράφηκε στις 28 Φεβρουαρίου 1953 στην Άγκυρα, επισφραγίζοντας τη βούληση των συμβαλλόμενων μερών να υπερασπίσουν από κοινού την ανεξαρτησία και την εδαφική τους ακεραιότητα. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους η σύμπραξη προσέλαβε ακόμα πρακτικότερο περιεχόμενο μέσω της συνομολόγησης των συνοδευτικών στρατιωτικών συμβάσεων, ενώ τον Αύγουστο του 1954 ολοκληρώθηκε με την υπογραφή στο Μπλεντ, της τριμερούς Συνθήκης Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας².

Η χρονική σύμπτωση της πρώτης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ για το Κυπριακό αναίρεσε άμεσα στην πράξη τη σημασία της Συνθήκης του Μπλεντ για τη διαμόρφωση των ενδοβαλκανικών, αλλά και ευρύτερων περιφερειακών, ισορροπιών. Η προειδοποίηση του Βελιγραδίου ότι η ελληνική προσφυγή θα εξασθενίσει σοβαρά το τριμερές Βαλκανικό Σύμφωνο³ δεν λήφθηκε σοβαρά υπόψη από την Αθήνα, η οποία αντιμετώπιζε πλέον, το φάσμα της στρατηγικής απομόνωσης: Οι σχέσεις της με την Άγκυρα είχαν διαταραχθεί, με αποτέλεσμα την απονεύρωση και του Βαλκανικού Συμφώνου⁴, ενώ παράλληλα η θέση της Ελλάδας στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ είχε σοβαρά κλονισθεί κυρίως λόγω των βρετανικών και των αμερικανικών αντιρρήσεων σχετικά με τις ελληνικές πρωτοβουλίες στο Κυπριακό. Η κατάσταση για

την Ελλάδα επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο μέσα στο 1955 ως αποτέλεσμα της σοβιετογιουγκοσλαβικής επαναπροσέγγισης, η οποία απειλούσε να αφαιρέσει από την Αθήνα και το τελευταίο περιφερειακό της έρεισμα.

Η διεθνοποίηση του Κυπριακού είχε επομένως αποδυναμώσει αισθητά τη διεθνή θέση της Ελλάδας, συντελώντας στην επίταση του ελληνικού προβλήματος ασφάλειας. Την ίδια στιγμή, η Άγκυρα έτεινε να αντισταθμίσει τα στρατηγικά μειονεκτήματα που δημιουργούσε για την ίδια η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω της εμπλοκής του Κυπριακού, μέσω της σύναψης του Συμφώνου της Βαγδάτης με το Ιράκ (24 Φεβρουαρίου 1955), στο οποίο πολύ σύντομα προσχώρησαν η Μεγάλη Βρετανία, το Πακιστάν και το Ιράν. Σε αυτό το πλαίσιο, η αναθέρμανση των σχέσεων με το Βελιγράδι καθίστατο για την Αθήνα απαραίτητη προκειμένου να ενισχύσει τα διπλωματικά της ερείσματα σε περιφερειακό επίπεδο: Η επίσκεψη του ελληνικού βασιλικού ζεύγους στη Γιουγκοσλαβία στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1955⁵ αποτελούσε σαφή ένδειξη της σημασίας που αποδιδόταν από ελληνικής πλευράς στην εξασφάλιση της γιουγκοσλαβικής φιλίας ως αντίβαρου στις τουρκικές πιέσεις, έστω κι αν η προϊούσα ασθένεια του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου δεν επέτρεπε την ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών.

Ο θάνατος του Παπάγου στις 4 Οκτωβρίου 1955 και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή έμελλε να δώσουν νέα ώθηση στην προσπάθεια της Αθήνας να ενισχύσει τους δεσμούς της με το Βελιγράδι: Η μεσολάβηση των τουρκικών εκτρόπων εις βάρος των Ελλήνων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης τα ξημερώματα της 6^{ης} προς 7^η Σεπτεμβρίου 1955 είχε ήδη καταστήσει προς το παρόν αδύνατη την άμεση ελληνοτουρκική συνεννόηση για το μέλλον της Κύπρου. Μολονότι η πρώτη κυβέρνηση Καραμανλή διέθετε περιορισμένο χρονικό ορίζοντα, η ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της στη Βουλή έπειθε για τη σημασία που απέδιδε στη δημιουργία ενός ελληνογιουγκοσλαβικού άξονα συνεργασίας: «Η κυβέρνηση», τόνιζε ο Καραμανλής ενώπιον της εθνικής αντιπροσωπείας, «(...) επιθυμεί να εξάρει ιδιαίτερος την απόλυτον εγκαρδιότητα των μετά της φίλης Γιουγκοσλαβίας σχέσεων μας, αίτινες βασίζονται εις την αμοιβαίαν εμπιστοσύνην και την προσήλωσιν εις τας συμμαχικάς υποχρεώσεις και την οποίαν επιβεβαίωσεν η θερμότητι υποδοχή, της οποίας έτυχον οι λαοφιλείς βασιλείς μας κατά την πρόσφατον επίσκεψιν των εις την Γιουγκοσλαβίαν.» Είναι, άλλωστε, ενδεικτικό των ελληνικών προθέσεων ότι η Γιουγκοσλαβία υπήρξε το μόνο κράτος –πλην της Τουρκίας– στο οποίο ο νέος πρωθυπουργός αναφέρθηκε ονομαστικά κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του⁶.

² Γενικά για το Βαλκανικό Σύμφωνο και τη λειτουργία του, βλ. John O. Iatrides, *Balkan Triangle: Birth and Decline of an Alliance across Ideological Boundaries* (The Hague: Mouton, 1968).

³ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War: Frontline State, 1952-1967* (London: Routledge, 2006), σ. 50.

⁴ Σε συνομιλία που είχε με Αμερικανούς ιθύνοντες τον Μάρτιο του 1954, ο πρεσβευτής της Τουρκίας στην Ουάσινγκτον Φερντίναντ Τζεμάλ Ερκίν είχε σαφώς προειδοποιήσει αρμόδιους διπλωματικούς παράγοντες των ΗΠΑ ότι οποιαδήποτε δημόσια αναφορά στο Κυπριακό από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στις σχέσεις των τριών κρατών που είχαν υπογράψει ένα χρόνο νωρίτερα το Σύμφωνο της Άγκυρας. Βλ. Department of State, *Foreign Relations of the United States* (στο εξής: *FRUS*), 1952-1954, vol. VIII (Washington: United States Government Printing Office, 1988), «Memorandum of Conversation, by the Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs (Baxter)», (Washington), 10 Μαρτίου 1954, σσ. 681-683. Ανάλογες προβλέψεις διατυπώνονταν τον Σεπτέμβριο του 1954 και από αμερικανικής πλευράς, βλ. *FRUS*, 1952-1954, «Position Paper Prepared in the Office of United Nations Political and Security Affairs», (Washington) 14 Σεπτεμβρίου 1954, σσ. 704-708.

⁵ Για την επίσκεψη αυτή βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία* (Αθήνα), στα φύλλα: 6 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 6, 7 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 1, 8 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 6, 9 Σεπτεμβρίου 1955, σσ. 1 και 5, 10 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 1, 14 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 6, και 15 Σεπτεμβρίου 1955, σ. 6.

⁶ Συνολικά για τις προγραμματικές δηλώσεις της πρώτης κυβέρνησης Καραμανλή βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κρίσιμα* (στο εξής: *Καραμανλής*), τόμ. 1 (Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής –

Η κατίσχυση του Κ. Καραμανλή στις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956 επέτρεψε στον Μακεδόνα πολιτικό να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιο της διμερούς προσέγγισης Αθήνας και Βελιγραδίου: Η σύμπραξη με τη Γιουγκοσλαβία εικαζόταν αφενός ότι θα ενίσχυε την ελληνική ασφάλεια και έτσι θα επέτρεπε στην Ελλάδα να αντιστέκεται στις αυξανόμενες τουρκικές και βρετανικές πιέσεις σχετικά με την Κύπρο, και αφετέρου ότι θα απομόνωνε την Τουρκία στα Βαλκάνια δυσχεραίνοντας τη δική της διαπραγματευτική θέση στο Κυπριακό. Αναγιγνώσκοντας στις 4 Απριλίου 1956 τις προγραμματικές δηλώσεις της νέας κυβέρνησής του, ο Καραμανλής δεν παρέλειψε να αναφερθεί στη θεμελιώδη σημασία που είχε για την Αθήνα η –απορρυθμισμένη λόγω της επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων– λειτουργία του Βαλκανικού Συμφώνου, υπογραμμίζοντας ιδιαίτερα τους εγκάρδιους δεσμούς που συνέδεαν την Ελλάδα με τη Γιουγκοσλαβία⁷: Μόλις την προηγούμενη ημέρα, οι δύο γειτονικές χώρες είχαν προχωρήσει στη συνομολόγηση πρωτοκόλλου, το οποίο προέβλεπε την έναρξη διαπραγματεύσεων για τη διεύρυνση της μεταξύ τους οικονομικής συνεργασίας⁸, επιβεβαιώνοντας έτσι στην πράξη την εκατέρωθεν διάθεση για διεύρυνση του πεδίου συνεννόησης. Η ανάληψη, εξάλλου, στα τέλη Μαΐου του 1956 του χαρτοφυλακίου του υπουργού Εξωτερικών από τον Ευάγγελο Αβέρωφ-Τοσίτσα ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την τάση αναμόρφωσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής⁹, η οποία πλέον επιδίωκε να δραστηριοποιηθεί ενεργότερα σε περιφερειακό επίπεδο, προσδοκώντας, εκτός των άλλων, την εξασφάλιση διαπραγματευτικών πλεονεκτημάτων στη διπλωματική διεκυστίδα του Κυπριακού.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορούσε στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, οι οποίες αποτελούσαν ύψιστης σημασίας κεφάλαιο του διπλωματικού προγράμματος της Αθήνας, η ατμόσφαιρα εγκαρδιότητας επιβεβαιώθηκε κατά την ολιγοήμερη επίσκεψη του στρατάρχη Τίτο στην Κέρκυρα στα τέλη Ιουλίου του 1956, οπότε ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης είχε την ευκαιρία να συζητήσει με τον Καραμανλή το Κυπριακό, αλλά και ζητήματα που σχετιζόνταν με το Βαλκανικό Σύμφωνο και τις εξελίξεις στη χερσόνησο του Αίμου. Οι δημόσιες δηλώσεις ικανοποίησης από τα αποτελέσματα των συνομιλιών αποτελούσαν σαφή ένδειξη των διαθέσεων των δύο πλευρών¹⁰. Η ελληνική κυβέρνηση, ωστόσο, δεν είχε λάβει ακόμα την απόφαση να εγκαταλείψει πλήρως την ιδέα του υφιστάμενου Βαλκανικού Συμφώνου και να προχωρήσει

αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της διμερούς συνεργασίας με το Βελιγράδι. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καραμανλής απάντησε αρνητικά στην ερώτηση του Τίτο εάν η Ελλάδα θα δεχόταν τη σύναψη ελληνογιουγκοσλαβικού Συμφώνου σε περίπτωση που η αποκατάσταση του Βαλκανικού Συμφώνου αποδεικνυόταν αδύνατη, εξηγώντας ότι προτιμούσε τη διατήρηση του τριμερούς, έστω και εν υπνώσει, με την ελπίδα ότι στο μέλλον θα ανακτούσε τη ζωτικότητα του¹¹.

Τον Δεκέμβριο του 1956, κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης που πραγματοποίησε στο Βελιγράδι κατόπιν σχετικής πρόσκλησης του Τίτο, ο Καραμανλής είχε την ευκαιρία να αναπτύξει εκτενέστερα τις απόψεις του σχετικά με το περιεχόμενο της ελληνογιουγκοσλαβικής συνεργασίας. Ο Έλληνας πρωθυπουργός επανεπιβεβαίωσε την πρόθεσή του να διατηρήσει το Βαλκανικό Σύμφωνο σε εφεδρεία, καθώς η περιπλοκή που είχε δημιουργήσει στις ελληνοτουρκικές σχέσεις η αντιπαράθεση σχετικά με την Κύπρο απέκλειε το ενδεχόμενο άμεσης ενεργοποίησής του. Αποδίδοντας εξολοκλήρου στην Τουρκία την ευθύνη για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, ο Καραμανλής ξεκαθάρισε ότι μόνο η κάμψη της αδιαλλαξίας της Αγκυρας στο Κυπριακό θα επέτρεπε την αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας του τριμερούς. Ανεξάρτητα, πάντως, από την τελική τύχη του Βαλκανικού Συμφώνου, ο ίδιος δήλωσε αποφασισμένος να διατηρήσει αδιατάρακτες τις σχέσεις της Αθήνας με το Βελιγράδι¹².

Οι ελληνικές προτάσεις συνάντησαν την άμεση ανταπόκριση της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας. Ο Τίτο επιχειρηματολόγούσε υπέρ της ανάγκης περαιτέρω σύσφιγξης των δεσμών μεταξύ της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, οι οποίοι θα μπορούσαν να λάβουν τη μορφή ανταλλαγής απόψεων και συνεργασίας στον στρατιωτικό τομέα, γεγονός που θα επέτρεπε τη λειτουργία του Βαλκανικού Συμφώνου έστω και χωρίς την ενεργό συμμετοχή της Τουρκίας. Την ίδια στιγμή, ο αντιπρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας Έντβαρντ Καρντέλι εξηγούσε ότι η τουρκική πολιτική στο Κυπριακό ήταν αντίθετη με τις απόψεις του Βελιγραδίου, ενώ αναγνώριζε ευθέως το δίκαιο των ελληνικών απόψεων επί του ζητήματος. Το αυξημένο, εξάλλου, γιουγκοσλαβικό ενδιαφέρον για την Κύπρο προέκυπτε, όπως διευκρίνιζε ο Καρντέλι, από το γεγονός ότι οι εξελίξεις στο νησί ήταν άμεσα συνδεδεμένες με την πορεία του Μεσανατολικού και κατ' επέκταση με τις εξελίξεις στην Κεντρική Ευρώπη¹³.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καραμανλής έσπευσε να αποδεχθεί τις γιουγκοσλαβικές προτάσεις περί ενίσχυσης της διμερούς σύμπραξης. Όπως ξεκαθάριζε ενώπιον του Τίτο, σε περίπτωση που η Τουρκία δεν αποδείκνυε έμπρακτα την πρόθεσή της να συμβάλει στην αναβίωση του Βαλκανικού Συμφώνου, τότε η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία θα συνέχιζαν μόνες τους τη συνεργασία¹⁴. Αντίστοιχα, το κοινό ελληνογιουγκοσλαβικό ανακοινωθέν, το οποίο εκδόθηκε αμέσως μετά την ολοκλήρωση των

Εκδοτική Αθηνών, 1992), σσ. 272-273.

⁷ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 43.

⁸ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 39.

⁹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, 1908-1990. Πολιτική βιογραφία* (Αθήνα: Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμάνλης – Ι. Σιδέρης, 2004), σσ. 46-57. Συνολικά για την προσπάθεια αναμόρφωσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βλ. διεξοδικότερα, Evanthis Hatzivassiliou, «The 1956 Reshaping of Greek Foreign Policy: The Balkans and the Beginning of the "Detachment" Policy», *Journal of Modern Hellenism*, 14 (1997), σσ. 119-138.

¹⁰ Καραμανλής, τόμ. 2, σσ. 134-136. Πρβλ. *Ελευθερία*, 31 Ιουλίου 1956, σσ. 1 και 6.

¹¹ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 197.

¹² Στο ίδιο, σ. 230.

¹³ Στο ίδιο.

¹⁴ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 232.

συνομιλιών του Βελιγραδίου, επιβεβαίωνε την εκατέρωθεν πρόθεση διεύρυνσης του πεδίου συνεννόησης: «Τα μέρη», τονίζονταν στο κείμενο που δόθηκε στη δημοσιότητα, «διεπίστωσαν ότι κατέληξαν εις ουσιώδη αποτελέσματα εν τη προσπάθεια αναπτύξεως της ελληνογιουγκοσλαβικής συνεργασίας. (...) Κατά την διάρκειαν των συνομιλιών, τα δύο μέρη εξέφρασαν την κοινήν αυτών πεποίθησιν ότι υπάρχουν ευρείαι δυνατότητες διά την μελλοντικήν ανάπτυξιν της συνεργασίας ταύτης καθώς και την προθυμίαν τους να συσφίξουν μελλοντικώς τους φιλικούς δεσμούς μεταξύ των δύο συμμάχων χωρών. (...) Η συνεργασία αυτή θα αναπτυχθή περαιτέρω μελλοντικώς εις όλα τα πεδία κοινού ενδιαφέροντος. Αι λαβούσαι εν Βελιγραδίω χώραν συνομιλίας κατέστησαν σημαντικώς εντατικοτέρας τας προσπάθειάς των δύο κυβερνήσεων προς σταθεροποίησιν των υφισταμένων δεσμών, τουθ' όπερ τελεί, επίσης, εν αρμονία με τους βαθυτέρους πόθους των δύο λαών. Αι δύο κυβερνήσεις συμφωνούν επί της ανάγκης της τακτικής ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των πολιτικών ανδρών των δύο χωρών και της ενισχύσεως και διευρύνσεως της συνεργασίας αυτών εις όλα τα πεδία τα ενδιαφέροντα τους δύο συμμάχους και φίλους λαούς»¹⁵.

Οι ελληνικοί ενδοιασμοί αποτελούσαν πλέον παρελθόν: Στην πράξη, η Αθήνα παραμέριζε την ιδέα του τριμερούς Συμφώνου και προχωρούσε αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της εμβάθυνσης των σχέσεων με το Βελιγράδι, προσδοκώντας αφενός να αντισταθμίσει με αυτόν τον τρόπο τα στρατηγικά μειονεκτήματα που προέκυπταν από την ουσιαστική διάρρηξη των ελληνοτουρκικών δεσμών, και αφετέρου να ενισχύσει τη θέση της ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικότερα τις συνδυασμένες πιέσεις του Λονδίνου και της Άγκυρας στο Κυπριακό¹⁶. Κατά συνέπεια, οι εξελίξεις στο ζήτημα της Κύπρου υπήρξαν σε πολύ μεγάλο βαθμό προσδιοριστικές του τρόπου με τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση χάρασσε και έθετε σε εφαρμογή το διπλωματικό της πρόγραμμα σε περιφερειακό επίπεδο, και πιο συγκεκριμένα αναφορικά με τη Γιουγκοσλαβία. Η επιδίωξη της Αθήνας να διαμορφώσει και να διατηρήσει μία «ειδική σχέση» με το Βελιγράδι¹⁷ αποτύπωνε στην πράξη την προσπάθεια της Ελλάδας να μειώσει τις ενδεχόμενες πιέσεις από το βορρά και να αποφύγει την περιφερειακή απομόνωση στα Βαλκάνια, έτσι ώστε να βελτιώσει τη διαπραγματευτική της ικανότητα σε άλλα πεδία, με κορυφαίο ασφαλώς το Κυπριακό. Η χρονική σύμπτωση, εξάλλου, της αναθέρμανσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων με την εκδήλωση της δεύτερης σοβιετογιουγκοσλαβικής κρίσης (1957-1958), ενίσχυε ακόμα περισσότερο την τάση της συνεργασίας Αθήνας και Βελιγραδίου¹⁸, η οποία καθίστατο αμοιβαία επωφελής.

¹⁵ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 235, *Ελευθερία*, 8 Δεκεμβρίου 1956, σσ. 1 και 6.

¹⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το γεωπολιτικό περιβάλλον του Κυπριακού και η ελληνική εξωτερική πολιτική στη δεκαετία του 1950* (Αθήνα: Αίπειρα, 1998), σσ. 31-32.

¹⁷ Χατζηβασιλείου, *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας*, σσ. 61-62.

¹⁸ *FRUS, 1958-1960*, vol. X, 2 (Washington: United States Government Printing Office, 1993), «Memorandum for the files», Washington, 14 Μαΐου 1958, σσ. 613-615.

Δίνοντας δείγματα του ούριου ανέμου που έπνεε στην πορεία των σχέσεων ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες, ο Γιουγκοσλάβος υπουργός Εξωτερικών Κότσα Πόποβιτς, σε εισήγησή του στις 26 Φεβρουαρίου 1957 ενώπιον της Ομοσπονδιακής Συνέλευσης με αντικείμενο την εξωτερική πολιτική της Γιουγκοσλαβίας, επισήμανε ότι οι σχέσεις της χώρας με τη «φιλική Ελλάδα» ήταν εκείνες που στο τελευταίο διάστημα είχαν εξελιχθεί και σταθεροποιηθεί πιο αποτελεσματικά¹⁹. Η τριήμερη, εξάλλου, ανεπίσημη επίσκεψη του αντιπροέδρου της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης Σβέτοβαρ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο στην Αθήνα στις αρχές Απριλίου του 1957, κατά τη διάρκεια της οποίας είχε επαφές με τους Καραμανλή και Αβέρωφ²⁰, προσέθεσε ακόμα έναν κρίκο στην αλυσίδα των διμερών επαφών, και μάλιστα σε μία ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή του κυπριακού ζητήματος, καθώς ακριβώς το ίδιο χρονικό διάστημα ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Γ' απελευθερώθηκε από την εξορία του στις Σεύχελλες, χωρίς, ωστόσο, να του επιτραπεί να επιστρέψει στην Κύπρο. Αντίστοιχα, η πενθήμερη ανεπίσημη επίσκεψη του ελληνικού βασιλικού ζεύγους τον Ιούλιο του ίδιου έτους στο Μπριόνι, όπου παρέμειναν ως φιλοξενούμενοι του Τίτο²¹, επιβεβαίωσε το άριστο κλίμα που επικρατούσε ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες. Σε αυτό το πλαίσιο, η ιδιαίτερη σημασία που αποδιδόταν από την ελληνική κυβέρνηση στην ανάπτυξη της συνεργασίας με τη Γιουγκοσλαβία υπογραμμιζόταν περαιτέρω από την απόφαση διορισμού ως νέου πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βελιγράδι του στρατηγού Θρασύβουλου Τσακαλώτου. Η επιλογή μίας διακεκριμένης στρατιωτικής προσωπικότητας αποτελούσε σαφή ένδειξη του ελληνικού ενδιαφέροντος για τη στρατιωτική πτυχή της διμερούς σύμπραξης. Προφανώς διόλου τυχαία, εξάλλου, ο διορισμός του Τσακαλώτου το καλοκαίρι του 1957 συνέπεσε με την αλλαγή φρουράς στις δύο ελληνικές πρεσβείες που κατεзоχόν εμπλεκόνταν στο χειρισμό του Κυπριακού: Στο Λονδίνο στάλθηκε ως πρεσβευτής ο Γιώργος Σεφεριάδης (Σεφέρης), ενώ στην Άγκυρα ο Γεώργιος Πεσμαζόγλου²².

Η επίσημη τοποθέτηση της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης υπέρ της εφαρμογής της αρχής της αυτοδιάθεσης στην Κύπρο, η οποία αποτυπώθηκε στην υποστήριξη της πρώτης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ, είχε ήδη από το 1954 λειτουργήσει ενισχυτικά των θέσεων της Αθήνας. Η επανεπιβεβαίωση αυτής της στάσης του Βελιγραδίου κατά τη διάρκεια της επίσκεψης που πραγματοποίησε ο Καρντέλι στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1957, ασφαλώς ικανοποιούσε τις ελληνικές επιδιώξεις, έστω κι αν η Γιουγκοσλαβία δεν εμφανιζόταν πρόθυμη να αναλάβει πρωτοβουλία για την υποβολή συγκεκριμένου σχεδίου επίλυσης του Κυπριακού. Ταυτόχρονα, η επίσκεψη αποτέλεσε μία ακόμα ευκαιρία ανταλλαγής απόψεων και ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών, οι οποίες διαπίστωναν, εκτός των άλλων,

¹⁹ Καραμανλής, τόμ. 2, σ. 288.

²⁰ Βλ. *Το Βήμα*, 5 Απριλίου 1957, σ. 6 και 6 Απριλίου 1957, σ. 6.

²¹ Βλ. *Το Βήμα*, 11 Ιουλίου 1957, σ. 6.

²² Για την ανακοίνωση αναχώρησης των νέων πρεσβευτών, βλ. *Το Βήμα*, 12 Ιουνίου 1957, σ. 6.

αφενός την περαιτέρω εξασθένηση του τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου, και αφετέρου την ανάγκη ανάληψης κοινής διπλωματικής δράσης για την ανασχεση των τουρκικών ενεργειών στη Μέση Ανατολή²³: Ειδικά η συζήτηση για την προοπτική συντονισμένης αντιμετώπισης της μεσανατολικής πολιτικής της Άγκυρας έτεινε να προσδίδει στην ελληνογιογκοσλαβική σύμπραξη χαρακτήρα συγκρότησης αρραγούς μετώπου.

Η σχεδόν πλήρης ταύτιση απόψεων Αθήνας και Βελιγραδίου ενίσχυε τη δυνατότητα της ελληνικής κυβέρνησης να μην υποκύπτει στις πιέσεις που της ασκούνταν από την πλευρά του Λονδίνου και της Άγκυρας σχετικά με το Κυπριακό: Ήδη τον Αύγουστο του 1957 η Ελλάδα είχε απορρίψει πρόταση συμμετοχής της σε νέα τριμερή διάσκεψη για το Κυπριακό, η οποία είχε υποβληθεί από τη βρετανική κυβέρνηση με τη σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας, των ΗΠΑ, καθώς και του γενικού γραμματέα του NATO, Paul Henri Spaak²⁴. Χωρίς την «ειδική σχέση» με το Βελιγράδι, η Αθήνα θα είχε βρεθεί σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση και πιθανότατα θα εξαναγκαζόταν να προβεί σε υποχωρήσεις στο Κυπριακό. Αντίθετα, η γιογκοσλαβική φιλία αποτελούσε το εδραίο έρεισμα που αναζητούσε η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να συνεχίσει τις διαπραγματεύσεις για το μέλλον της Κύπρου, όχι όμως από θέση αδυναμίας. Επιβεβαιώνοντας τη σταθερή προσήλωση της Ελλάδας στην πολιτική της σύμπραξης με τη Γιουγκοσλαβία, ο Καραμανλής σημείωνε στις 10 Ιουνίου 1958 από το βήμα της Βουλής κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του, η οποία είχε σχηματισθεί μετά την επικράτηση της ΕΡΕ στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου του ίδιου έτους: «Η πολιτική της στενής και ειλικρινούς συνεργασίας μετά της παλαιάς μας φίλης Γιουγκοσλαβίας θα συνεχισθεί και θα καταβληθεί προσπάθεια να αναπτυχθεί αυτή έτι περισσότερο. Αι στεναί μας σχέσεις μετά της Γιουγκοσλαβίας, εκτός του ότι υπήρξαν χρήσιμοι δι' αμφοτέρας χώρας, απέδειξαν και γενικώτερον ότι, όπου υπάρχει καλή θέλησις και αμοιβαίος σεβασμός, αι διαφοραί των πολιτικών και κοινωνικών καθεστώτων δεν δυσχεραίνουν τας σχέσεις των λαών»²⁵.

Η σημασία της συνεργασίας με τη Γιουγκοσλαβία για την εξυπηρέτηση των ελληνικών συμφερόντων στο Κυπριακό έμελλε να αποδειχθεί καταλυτική το καλοκαίρι του 1958, όταν η υποβολή του σχεδίου Μακμίλλαν, το οποίο προέβλεπε την επιβολή καθεστώτος ελληνοτουρκοβρετανικής συγκυριαρχίας στο νησί, έθετε στην ουσία επί τάπητος την προοπτική της διχοτόμησης της Κύπρου. Επιδιώκοντας να καταπολεμήσει αποφασιστικά το βρετανικό σχέδιο, η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε τη γιογκοσλαβική πρόσκληση για τη συμμετοχή σε διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδας και της Ηνωμένης Αραβικής

Δημοκρατίας στις αρχές Ιουλίου του 1958 στο Μπριόνι. Η εκεί μετάβαση του Αβέρωφ έδωσε λαβή σε εικασίες περί μεταβολής του διεθνούς προσανατολισμού της Ελλάδας εξαιτίας της δυσμενούς τροπής του Κυπριακού²⁶. Ωστόσο, τόσο ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων που είχε με τους ομολόγους του της Γιουγκοσλαβίας και της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας, όσο και δημόσια ο Καραμανλής, διευκρίνισαν ότι –παρά την πικρία που είχε δοκιμάσει λόγω της συμπεριφοράς των συμμάχων της– η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να εγκαταλείψει το NATO²⁷.

Η στρατηγική αντίληψη της ελληνικής κυβέρνησης ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με τα δεδομένα της διεθνούς πραγματικότητας. Η Ελλάδα δεν διέθετε την πολυτέλεια να απειλεί τα υπόλοιπα μέλη του NATO, και ειδικότερα τις ΗΠΑ, με αποχώρηση από το βορειοατλαντικό Σύμφωνο, ώστε να εκμαιεύσει μία ευνοϊκότερη για την ίδια λύση του Κυπριακού: Η έξοδος από τη συμμαχία δεν αποτελούσε ρεαλιστική επιλογή για την Αθήνα, καθώς συνεπαγόταν απρόβλεπτους κινδύνους για την ελληνική ασφάλεια, κάτι που ασφαλώς γνώριζαν και στάθμιζαν όλοι οι άμεσα ενδιαφερόμενοι. Όπως εξηγήωσε τον Σεπτέμβριο του 1958 ο Καραμανλής στον αρχιεπίσκοπο Μακάριο, η Γιουγκοσλαβία είχε προσφέρει τη φιλία της στην Ελλάδα ακριβώς επειδή η τελευταία ήταν μέλος του NATO, καθώς σε διαφορετική περίπτωση το Βελιγράδι δεν θα είχε κανένα κίνητρο να επιζητά τη συνεργασία με την Αθήνα: «Θα ήτο ασυγχώρητον, συνεπώς», κατέληγε ο Έλληνας πρωθυπουργός, «να τεθή εν κινδύνω η ασφάλεια της ελευθέρως Ελλάδος διά να επιστευσθή η λύσις του Κυπριακού. Η μεν Κύπρος οτιδήποτε και εάν πράξουν οι Βρετανοί, τελικώς θ' απελευθερωθή και οι κάτοικοί της θα δικαιωθούν· η Ελλάς όμως, εξερχομένη των συμμαχιών της, κινδυνεύει να παύση να υφίσταται ως ελευθέρα χώρα· αλλά, χωρίς ελευθέραν Ελλάδα, δεν δύναται να γίνη σκέψις περί απελευθερώσεως της Κύπρου»²⁸. Το ίδιο

²³ Για την επίσκεψη Καρντέλι στην Αθήνα και τη σημασία της, βλ. Καραμανλής, τόμ. 2, σσ. 438-450.

²⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 394.

²⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίαση της 10^{ης} Ιουνίου 1958, σ. 10, Καραμανλής, τόμ. 3, σ. 142, *Ελευθερία*, 11 Ιουνίου 1958, σ. 5.

²⁶ Προφανώς σε μία προσπάθεια διασκέδασης των εντυπώσεων, μόλις μία εβδομάδα πριν από τη μετάβασή του στο Μπριόνι, ο Αβέρωφ δήλωσε στον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα James W. Riddleberger, πως «μολονότι επιθυμούσε να βοηθήσει τους Γιουγκοσλάβους είχε αρχίσει πλέον να έχει αμφιβολίες για το εάν θα έπρεπε να μεταβεί [στο Μπριόνι], ιδιαίτερα εξαιτίας των φημών για τη δημιουργία ενός άξονα Βελιγραδίου-Αθήνας-Καΐρου και ότι είχε σχεδόν αποφασίσει να αναβάλει το ταξίδι του». Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, μάλιστα, προσέθεσε στον Αμερικανό συνομιλητή του ότι θα δεχόταν με ευχαρίστηση τη συμβουλή των ΗΠΑ για το εάν θα έπρεπε να επισκεφθεί τη Γιουγκοσλαβία ενόσω θα βρισκόταν εκεί, στο πλαίσιο πολυήμερης επίσημης επίσκεψης, ο πρόεδρος της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ: Βλ. *FRUS, 1958-1960*, vol. X, 1 (Washington: United States Government Printing Office, 1993), Embassy in Greece to the Department of State, Αθήνα, 1 Ιουλίου 1956, σσ. 676-677.

²⁷ Καραμανλής, τόμ. 3, σσ. 162-163.

²⁸ Καραμανλής, τόμ. 3, σ. 227-229.

διάστημα, εξάλλου, ο Τίτο παρότρυνε την Αθήνα να μην εγκαταλείψει τη δυτική συμμαχία εξαιτίας της βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο²⁹.

Σε τελική ανάλυση, η Ελλάδα είχε επιδιώξει τη σύμπλευση με τη Γιουγκοσλαβία όχι για να εξέλθει από τον δυτικό συνασπισμό, αλλά προκειμένου αφενός να ενισχύσει τα δικά της περιφερειακά ερείσματα, και αφετέρου να συντείνει στην περιφερειακή απομόνωση της Τουρκίας: Ακριβώς τον ίδιο σκοπό, εξάλλου, εξυπηρέτούσε και η ταυτόχρονη ελληνική απόπειρα προσέγγισης με την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία του εξαιρετικά φιλόδοξου Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ. Η χρονική σύμπτωση της καθεστωτικής ανατροπής στο Ιράκ (Ιούλιος 1958), η οποία στέρησε από την Τουρκία τον μοναδικό τοπικό της σύμμαχο, έδωσε στην Αθήνα την ευκαιρία να κεφαλαιοποιήσει άμεσα τα οφέλη από τις στρατηγικές της επιλογές: Η Άγκυρα αντιμετώπιζε πλέον ορατό το φάσμα της πλήρους απομόνωσης και μπορούσε πρακτικά να προσβλέπει μόνο στην αναβίωση της ελληνοτουρκικής συνεργασίας προκειμένου να αποκαταστήσει τους γεωγραφικούς δεσμούς της με τη δυτική συμμαχία. Όπως πολύ γλαφυρά περιγραφόταν σε απόρρητη έκθεση που υπέβαλε στα μέσα Ιουλίου του 1958 ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ Κωνσταντίνος Δόβας στον Κ. Καραμανλή, τυχόν αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ θα επιδείνωνε δραματικά το τουρκικό πρόβλημα ασφάλειας, κάτι που δεν ίσχυε στον ίδιο βαθμό αντιστρόφως, καθώς η Αθήνα μπορούσε τουλάχιστον να υπολογίζει στη σύμπραξη με το Βελιγράδι³⁰.

Η ενίσχυση των ελληνογιουγκοσλαβικών δεσμών είχε πράγματι συντείνει αποφασιστικά στη δημιουργία των προϋποθέσεων στρατηγικής αποκοπής της Τουρκίας από τη Δύση, επιτείνοντας έτσι το σύνδρομο περικύκλωσης που κατέτρυχε την Άγκυρα. Η επιτυχία των ελληνικών ελιγμών θα αποτυπωνόταν άμεσα στην αλλαγή πορείας πλεύσης της Τουρκίας στο Κυπριακό: Η Άγκυρα εγκατέλειψε την ιδέα εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλλαν και αποδέχθηκε την προοπτική της δεσμευμένης ανεξαρτησίας της Κύπρου, την οποία μέχρι τότε απέρριπτε επιμένοντας στην προώθηση διχοτομικών λύσεων. Η υπογραφή τον Φεβρουάριο του 1959, μετά από επίπονες διαπραγματεύσεις, των συμφωνιών αρχικά της Ζυρίχης και αμέσως κατόπιν του Λονδίνου, επισφράγισε τη διευθέτηση του Κυπριακού στη βάση της δεσμευμένης ανεξαρτησίας της υπό σύσταση Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η επίλυση του Κυπριακού μετέβαλε άρδην τις γεωπολιτικές ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή, καθώς σηματοδότησε την άμεση αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Από τη στιγμή, επομένως, που η στενή συνεργασία με το Βελιγράδι είχε επιδοχθεί από ελληνικής πλευράς πρωτίστως ως μέσο εξισορρόπησης των στρατηγικών μειονεκτημάτων που συνεπαγόταν για την Αθήνα η διάρρηξη των δεσμών της με την Άγκυρα με αφορμή την Κύπρο, η θεαματική βελτίωση του κλίματος ανάμεσα στις δύο πλευρές του Αιγαίου έτεινε να μειώνει τη σημασία που

απέδιδε η ελληνική κυβέρνηση στη σύμπραξη με τη Γιουγκοσλαβία. Αυτό, φυσικά, δεν σήμαινε ότι η Ελλάδα έπαυε να ενδιαφέρεται για τη συνεννόηση με τη Γιουγκοσλαβία: Ωστόσο, η απομάκρυνση του σκοπέλου του Κυπριακού συνέτεινε στον επαναπροσδιορισμό των ελληνικών προτεραιοτήτων.

Η επίσκεψη που πραγματοποίησε ο Τίτο στις αρχές Μαρτίου του 1959 στη Ρόδο, κατά τη διάρκεια της οποίας συναντήθηκε με τον Καραμανλή, προσέφερε, λίγες μόνο ημέρες μετά την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, τη δυνατότητα στις δύο πλευρές να επανεξετάσουν το πλαίσιο των μεταξύ τους σχέσεων. Κατά τη διάρκεια των ελληνογιουγκοσλαβικών συνομιλιών κορυφής, ο Έλληνας πρωθυπουργός έθεσε στον Γιουγκοσλάβο ηγέτη το ζήτημα της επανενεργοποίησης του τριμερούς Βαλκανικού Συμφώνου³¹: Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός ότι λίγες μόνο ημέρες πριν από τη συνομιλότητα των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου ο Αβέρωφ επισήμανε ενόπιον Αμερικανών διπλωματών πως, σε περίπτωση που η Αθήνα και η Άγκυρα κατέληγαν σε συμφωνία για την επίλυση του Κυπριακού, το τριμερές Σύμφωνο θα μπορούσε άμεσα να τεθεί και πάλι σε εφαρμογή³². Η πρόταση του Καραμανλή, ωστόσο, δεν συνάντησε τη θετική ανταπόκριση του Τίτο, ο οποίος προτιμούσε να παρέμεινε αδρανές το Σύμφωνο. Αντίθετα, ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης υπογράμμισε την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης των ελληνογιουγκοσλαβικών δεσμών, ιδίως σε στρατιωτικό επίπεδο, μέσω ανταλλαγής επιτελικών επισκέψεων, εισήγηση όμως που δεν ανταποκρινόταν στις επιθυμίες του Έλληνα πρωθυπουργού, ο οποίος σημείωσε ότι το ζήτημα των διμερών επαφών είχε ήδη καταστεί «άκρως λεπτόν και δυσχερές ερήμην της Τουρκίας»³³.

Κατά την άποψη του Καραμανλή, ο Τίτο είχε σπεύσει να προκαλέσει τη συνάντηση της Ρόδου πρωτίστως προκειμένου να διερευνήσει τις διαθέσεις της Ελλάδας έναντι της Γιουγκοσλαβίας μετά την επίλυση του Κυπριακού. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Έλληνας πρωθυπουργός επιχείρησε να διαλύσει τις ανησυχίες του Γιουγκοσλάβου ηγέτη, ο οποίος δεν φαινόταν ενθουσιασμένος από τη διευθέτηση του Κυπριακού, διότι προφανώς αντιλαμβανόταν ότι η Αθήνα δεν θα είχε στο μέλλον ανάγκη τη συμπαράσταση του Βελιγραδίου στη διένεξή της με την Άγκυρα³⁴, από τη στιγμή που η βασική αιτία της ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας είχε πάψει να υφίσταται μετά τη συνομιλότητα των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Η επιδείνωση των σοβιετογιουγκοσλαβικών σχέσεων στο ίδιο χρονικό διάστημα, εξηγούσε πληρέστερα τη σπουδή του Τίτο να επιδιώξει την ανανέωση των δεσμεύσεων της ελληνικής κυβέρνησης έναντι της Γιουγκοσλαβίας, η οποία αναζητούσε περιφερειακά στηρίγματα προκειμένου να αντισταθεί αποτελεσματικότερα στις πιέσεις της Μόσχας.

²⁹ Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the International Status of Cyprus, 1955-59* (Minneapolis: Minnesota Mediterranean and East European Monographs, 1997), σ. 149.

³⁰ Καραμανλής, τόμ. 3, σ. 167-169.

³¹ Καραμανλής, τόμ. 4, σ. 18.

³² *FRUS, 1958-1960*, vol. X, I, Embassy in Greece to the Department of State, Αθήνα, 31 Ιανουαρίου 1959, σσ. 764-766.

³³ Καραμανλής, τόμ. 4, σ. 18.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 20.

Για την Ελλάδα, αντίθετα, η συγκυρία μετά την επίλυση του Κυπριακού εμφανιζόταν ιδιαίτερα ευνοϊκή. Η αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών δεσμών είχε καταστήσει την Αθήνα το συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στις δύο άλλες πλευρές του Βαλκανικού Συμφώνου, θέση την οποία η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να εκμεταλλευθεί προκειμένου να αποκομίσει σημαντικά οφέλη. Όπως σημειωνόταν σε υπηρεσιακό σημείωμα του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, η Αθήνα θα έπρεπε να επιδιώξει τη διατήρηση της κεντρικής τοποθέτησής της μεταξύ Άγκυρας και Βελιγραδίου, συνεχίζοντας ταυτόχρονα τις στρατιωτικές επαφές με τη Γιουγκοσλαβία μέσω αμοιβαίων επισκέψεων Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων αξιωματικών, όχι όμως σε επιτελικό επίπεδο³⁵. Με αυτόν τον τρόπο, η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να συνεχίσει να ισορροπεί επιδέξια, προσδοκώντας να διατηρεί ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας και συνεργασίας τόσο με την Άγκυρα, όσο και με το Βελιγράδι.

Ο κομβικός ρόλος της Αθήνας στο τρίγωνο Ελλάδας - Τουρκίας - Γιουγκοσλαβίας αναγνωρίστηκε από την τουρκική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια των ελληνοτουρκικών συνομιλιών κορυφής που διεξήχθησαν τον Μάιο του 1959 στην Άγκυρα κατά τη διάρκεια της εκεί επίσημης επίσκεψης των Καραμανλή και Αβέρωφ³⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Έλληνας πρωθυπουργός δήλωσε πρόθυμος να αναλάβει μεσολαβητική πρωτοβουλία για τη βελτίωση των τουρκογιουγκοσλαβικών σχέσεων, την οποία ο ίδιος θεωρούσε χρήσιμη για την προώθηση του πνεύματος της ύφεσης στα Βαλκάνια³⁷. Η συμφωνία, εξάλλου, Αθήνας και Άγκυρας για την ανάγκη διατήρησης επαφών με το Βελιγράδι, υπογραμμιζόταν από την αποδοχή της εισήγησης του Κ. Καραμανλή σχετικά με το αμοιβαίο συμφέρον εμπέδωσης της γιουγκοσλαβικής ουδετεροφιλίας³⁸.

Έχοντας αποδεσμευθεί από το φορτίο που αναπόφευκτα συνεπαγόταν για την ελληνική εξωτερική πολιτική η εμπλοκή του Κυπριακού, η Αθήνα μπορούσε πλέον να αναπτύξει ενεργότερα τις πρωτοβουλίες της σε περιφερειακό, αλλά και σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο. Ειδικά σε ό,τι αφορούσε στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, η υπογραφή στις 18 Ιουνίου 1959 δώδεκα διμερών Συμφωνιών³⁹, κυρίως για τεχνικής φύσεως ζητήματα, ενίσχυε ακόμα περισσότερο το πνεύμα συνεννόησης μεταξύ των δύο πλευρών, ολοκληρώνοντας τον κύκλο που είχε ανοίξει τρία χρόνια νωρίτερα. Η επίσκεψη του αντιπροέδρου της ελληνικής κυβέρνησης Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του υπουργού Εμπορίου Λεωνίδα Δερτιλή, τον Σεπτέμβριο του 1959 στη Γιουγκοσλαβία, κατά τη διάρκεια της οποίας είχαν συνομιλίες με Γιουγκοσλάβους ιθύνοντες με σκοπό τη διεύρυνση του πεδίου οικονομικής συνεργασίας⁴⁰, επιβεβαίωσε την εκατέρωθεν διάθεση συνέχισης της φιλικής σύμπραξης.

Η προσεκτική διπλωματική οδοιπορία της ελληνικής κυβέρνησης είχε επτρέψει την εκπλήρωση του μεγαλύτερου μέρους των ελληνικών στόχων: Αξιοποιώντας την προσέγγιση με το Βελιγράδι, η Αθήνα είχε δημιουργήσει τις προϋποθέσεις αντίστασης στη δυσμενή για τα ελληνικά συμφέροντα λύση του Κυπριακού, όπως για παράδειγμα θα συνέβαινε σε περίπτωση εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλλαν. Η σύμπραξη με τη Γιουγκοσλαβία είχε προσφέρει στην ελληνική πλευρά ένα πολύτιμο στρατηγικό έρεισμα, ικανό να συντελέσει αποφασιστικά στην εξισορρόπηση των βρετανικών και τουρκικών πιέσεων στο Κυπριακό. Την ώρα που η συνεννόηση με το Βελιγράδι συνέτεινε στην ενίσχυση της ελληνικής ασφάλειας, η προϊούσα απομόνωση της Τουρκίας στα Βαλκάνια δημιουργούσε στην Άγκυρα το ακριβώς αντίθετο πρόβλημα: Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αποσκίρτηση του Ιράκ - του βασικότερου δηλαδή συμμάχου της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή - από το Σύμφωνο της Βαγδάτης, κατέστησε την Άγκυρα πολύ πιο ευάλωτη από στρατηγική άποψη, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την τουρκική συγκατάνευση στη λύση της δεσμευμένης κυπριακής ανεξαρτησίας.

Κατά συνέπεια, οι εξελίξεις στο Κυπριακό, και ειδικότερα η αγωνιώδης προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει το ενδεχόμενο εφαρμογής μίας διχοτομικής λύσης, υπήρξαν από τους βασικότερους λόγους που ώθησαν την Αθήνα να επιδιώξει την προσέγγιση με το Βελιγράδι. Σε κάθε περίπτωση, τα απτά πλεονεκτήματα που αποκόμισε, ιδίως σε σχέση με τη διαχείριση του Κυπριακού, η ελληνική πλευρά από τη σύμπραξη με τη Γιουγκοσλαβία, αποτέλεσαν το προφανές όφελος. Η επίλυση, ωστόσο, του Κυπριακού μέσω της υπογραφής των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου συνέπεσε χρονικά με το αποκορύφωμα της ελληνογιουγκοσλαβικής συνεργασίας, η οποία - κατά ειρωνικό τρόπο - εισήλθε έκτοτε σε φθίνουσα πορεία, σηματοδοτώντας έτσι τα ακραία όρια της διμερούς συνεννόησης, καθώς η τελευταία είχε ανθίσει όταν και οι δύο πλευρές την θεωρούσαν απαραίτητη προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις στρατηγικές τους ανάγκες. Έτσι, η βελτίωση των σχέσεων αφενός της Αθήνας με την Άγκυρα και αφετέρου του Βελιγραδίου με τη Μόσχα άμβλυσε εκατέρωθεν το κίνητρο που είχε τροφοδοτήσει τη σύμπραξη των δύο γειτονικών κρατών, οι σχέσεις των οποίων τα αμέσως επόμενα χρόνια δεν επανήλθαν στο επίπεδο που βρέθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1950⁴¹.

6, 9 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 6, 10 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 6, 11 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 6, 12 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 6, 13 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 12, και 15 Σεπτεμβρίου 1959, σ. 5.

⁴¹ Για την ατελέσφορη προσπάθεια της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου το 1964-1965 να αναθερμάνει - και πάλι με κύρια αφορμή το Κυπριακό - τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις βλ. Αντώνης Κλάσης, «Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε κρίσιμη καμπή: Η επίσημη επίσκεψη του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου στο Βελιγράδι (Φεβρουάριος 1965)», Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, *ΑΒ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη, 27-29 Μαΐου 2011, υπό δημοσίευση.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 19.

³⁶ Καραμανλής, τόμ. 4, σσ. 68-69.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 74.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 68.

³⁹ *Το Βήμα*, 19 Ιουνίου 1959, σ. 1.

⁴⁰ Καραμανλής, τόμ. 4, σσ. 160-161, *Ελευθερία*, στα φύλλα: 8 Σεπτεμβρίου 1959, σ.